

MASALLARDA RASYONALİTE PROBLEMİ

Ekrem KIRAÇ*

Anonim halk edebiyatının en yaygın türlerinden biri olan masalın tanıtıcı diğer özellikleriyle birlikte, “olağanüstü olay ve varlıklara yer verme” ve “inandırıcılıktan bağımsız bir hayal ürünü olma” vasfına sahip olması, realiteye uygun bilgi aktarımı hususunda bir “rasyonalite problemi”nin varlığı izlenimini uyandırmaktadır.

Özellikle çocuklar ve hayal dünyasının varsayım kapılarını açmaya gönüllü olan yetişkinleri muhatap alan masallar, âdeta gerçek hayatın rüyası gibidirler. Masalın muhatabı (dinleyici), uyduğunda rüya göreceğini ve bu esnada gördüklerine yalnızca uyanıncaya kadar inanacağını bilen bir insan konumundadır. Fakat; bir düş âleminde uyanan insanın bu âlemden gerçek hayata neler aktarabileceği kesin olarak bilinemezken, masal âleminde neler aktarılacağı daha isabetli bir tahminle belirlenebilir. Çünkü, masal senaryosuz bir düşünce değildir. Üstelik, masal belki de insanlığın en çok işlediği bir senaryoya sahiptir. Bu bakımdan masalı, “kurgusunu insanın yaptığı bir düşünce” olarak tanımlamak pek de yanlış olmasa gerek. Bu özelliğinden dolayıdır ki, masalın, bir hayal dünyasında renkli ufuklar açarak rasyonalist sorgulamalara takılmadan kanatlanıp yol alması mümkün olmaktadır.

Masalın, bir kültür ürünü olarak önemini inkâr etmek mümkün değildir. Özellikle çocuk eğitiminde ve onların sosyal gelişiminde masalın realiteye uygun faydalar sağladığı, bilinen bir gerçektir. Bu noktada, bir hayal ürünü olan

masalın, nasıl olup da rasyonel bilgiler dünyasına yine rasyonalist katkılar sağladığı sorusu karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak şu soruları da cevaplandırmak gerekecektir:

1. Masalın bünyesinde, akıl ve mantık kurallarına uygun unsurlar var mıdır; bunlar nelerdir?

Masalın bir kurgusu (senaryosu) olduğunu belirtmiştik. Kurgusunu insanın yaptığı bir hayal kompozisyonu ne kadar olağan dışı görünürse görünsün onun temelinde yine insan aklı ve insan hayatının gerçekleri vardır. Bunun içindir ki, masallardaki asıl kahraman kadrosu da insanlardan oluşur. Hatta, fabllerdeki hayvan kahramanlar bile belli insan karakterlerini temsil ederler. Dolayısıyla, insan merkezli bir hayal ürününün, insan realitesine uygun birçok unsuru bünyesinde bulundurması da kaçınılmaz olacaktır.

İnsanın genellikle zorlu bir hayat mücadelesi vermesi, çeşitli engelleri aşması, zaman zaman üzüldüğü ve sevinmesi, mükâfat veya ceza görmesi vb. hayatın gerçeklerindedir. Ancak, insan hayatında yer alabilecek olayların olağanüstü ve sihirli motiflerle süslenmesi, rasyonaliteye aykırı gibi görünen birtakım unsurların eklenmesi masalın asıl havasını oluşturmaktadır.

2. Masalın bir hayal ürünü olması, olağanüstü olay ve varlıklara yer vermesi, inandırma endişesi taşımaması, zaman ve mekâna bağlı kalmaması gibi özellikleri onu rasyonaliteden uzaklaştırır mı?

Masala, masal karakterini kazandı-

ran olağanüstü hayalî unsurlar, realiteye giydirilmiş tılsımlı bir elbise gibi onu sarmakta; çıplak realiteyi esrarengiz bir sis perdesiyle kuşatarak ona dayanılmaz bir cazibe kazandırmaktadır. Bu tılsımlı elbisenin, masala ne gibi şekiller vereceği ve onu hangi renklerle donatacağı meçhuldür. Bu tılsım, artık düşünce ve hayal özgürlüğünün sembolü olacaktır. Burada, açıklığa kavuşturulması gereken asıl husus; bu hayalî unsurların üstlendiği görevin, rasyonaliteyi gizlemek ya da ortadan kaldırmak mı; yoksa, ona cazibe kazandırarak bilgi aktarımında en geçerli yöntemlerden biri olan *telkin etme* imkânını vermek mi olduğudur. Masalın kültür içindeki etkin rolü göz önüne alındığında ikinci hükmün kabul edilmesi gerektiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Aşağıda, epizotlarını karşılaştırdığımız *Keloğlan Masalı* ile gerçek bir hayat hikâyesi arasındaki şaşırtıcı benzerlik, masalın insan hayatının gerçekleriyle ne kadar ilgili olduğunu ortaya koyan örneklerden sadece bir tanesidir:

Keloğlan Masalı **

Karşılıklı Mehmet'in yaşadığı gerçek hayat hikâyesi ***

1.
 - a) Keloğlan, amcasının evinde barınmaktadır.
 - a) Mehmet, ağabeyinin evinde barınmaktadır.
2.
 - b) Keloğlan, tembellik ve haylazlık ettiği için yengesi tarafından aç bırakılmaktadır.
 - b) Genç yaşta sigaraya alışan Mehmet, ağabeyinin tütününü gizli gizli içmektedir.
3.
 - c) Keloğlan, gece kalkarak yağ kavanozuna elini daldırır fakat, bir türlü çıkaramaz. Bahçede def-i hacete otur-

muş olan yengesinin başını taş sanarak kavanozu onun başında parçalar.

c) Tütünün eksildiğini farkeden ağabey, durumu eşine sorar, o da Mehmet'in aldığını söyler; ağabey, Mehmet'i döver. Mehmet, tütün tabakasıyla yengesinin başına vurarak onu yaralar.

4.

d) Keloğlan, amcasından dayak yiyeceği korkusuyla kaçır; başka bir memlekete varır.

d) Mehmet, ağabeyinden yine dayak yiyeceği korkusuyla kaçır ve Adana'ya gelir.

5.

e) Keloğlan, bir pekmezcinin yanında işe başlar.

e) Mehmet, bir inşaatta işe başlar.

6.

f) Keloğlan, sakarlığı yüzünden pekmezcinin katırını ürkütür ve pekmez dolu küplerin kırılmasına neden olur. Pekmezci, onu döver ve işten kovar.

f) Mehmet, tecrübesizliği yüzünden, sönmemiş kireç yığını üstüne bolca su tutarak iş sahibini zarara uğratar. Bu arada patlayan kireçleri toplamaya çalışırken iki eli de feci şekilde yanar ve üstelik, işten de kovulur.

7.

g) Keloğlan'ın perişan hâlini gören ihtiyar bir kadın, onu yanına evlatlık alır.

g) İş sahibinin şoförü, Mehmet'e acıyarak onu hastahane tedavi ettirir ve bütün masrafını karşılar.

8.

h) Keloğlan, bir serçe yakalayarak cebine koyar.

h) Mehmet, sahaftan üç lira karşılığında üç cilt eski kitap alır.

9.

ı) Keloğlan, "her şeyden haber verir" diye tanıttığı kuşu, çok yüksek bir fiyata satar.

ı) Mehmet, kitapları, yolda karşıla-

tığı bir bayan profesöre üç bin liraya satar.

10.

i) Keloğlan, ihtiyar kadını fakirlikten kurtararak onun iyiliğini ödemeye çalışır.

i) Mehmet, kendisini tedavi ettiren şoförün parasını fazlasıyla geri öder ve teşekkür eder.

11.

j) Keloğlan, kendisini tedirgin etmek için köylülerin bahçeye bıraktığı dışkıları kurutarak, süslü bir sandık içine yerleştirir ve satma bahanesiyle Hindistan yoluna koyulur. Yol arkadaşı olan tüccar, çok kıymetli kumaşlarını mola yerinde bırakarak Keloğlan'ın süslü sandıklarını alıp kaçar. Kumaşlar Keloğlan'a kalır.

j) Mehmet, Malatya - Adana arası, bavul ticaretine başlar. Esnafa götürdüğü malları, "İstanbul malıdır" diyerek yüksek fiyata satar.

12.

k) Keloğlan, bir çobanın sürüsünü kurnazlıkla ele geçirir; amcasının yanına zengin olarak döner ve kendisini affettirir.

k) Mehmet, ticarî işlerini büyüterek Erzurum'a yerleşir.

Olayın başlayıp gelişmesi ve sonuçlanmasıyla ilgili benzerliği ortaya koyan bu örnekte, Keloğlan Masalı'nın, asıl kastettiğimiz olağanüstü unsurlardan yoksun oluşu, fikrimizi desteklemekte yetersiz kalabilir. Bunun için, masallarda yer alan bazı olağanüstü motif ve formellerin neleri çağrıştırdığı ya da işaret ettiğine bir göz atmak yararlı olacaktır:

"Bir varmış, bir yokmuş..."

Bin bir zahmetle kazanılan bir varlık, umulmadık bir zamanda insanın elinden alındığında, "bir varmış, bir yokmuş" olur. Birgün gelir, insan için dünya hayatı da, "bir varmış, bir yokmuş" olur. Bu, kaçınılmaz ve inkâr edilemez bir

sondur. Bu formel, bir başlangıç formelidir fakat, her başlangıç da bir öncekinin sonudur.

"Az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş; altı ay, bir güz gitmiş; bir de dönüp bakmış ki, bir arpa boyu yol gitmiş!"

Gerçek olan, her ne kadar, insanın kaç yıl yaşadığı ise de; geçen zamanın nasıl algılandığı ve neler hissedildiği de insan hayatının gerçeklerindedir. Çünkü insan hayatının realitelerini oluşturan değerler, yalnızca çıplak ve katı kabullerden ibaret değildir. Yılların emeği ve alın teriyle elde ettiklerini basit bir hata sonucu kaybeden bir insanın katetmiş olduğu yol, bir arpa boyu değil midir?

Suyun önüne yatarak ahalinin tuzlu ya da yosunlu su içmesine neden olan dev, gerçek hayatta her zaman rastlanabilecek zorba tipini; dev öldüren kahraman da adaletin koruyucularını sembolize etmektedir.

İyiliği, dürüstlüğü ve gayreti sayesinde takdir toplayan insanın elde ettiği itibarın sihirli gücü, masal kahramanının aynı yolla elde ettiği sihirli objelerin gücünden daha az olmasa gerek.

Dünün imkânsızını bugün mümkün kılan insanoğlu, olağanüstü masal unsurlarından acaba hangisini rasyonaliteye aykırı bulacaktır? Uçan halıyı ya da uçan atı mı, uzaklardakiyle anında haberleşmeyi sağlayan sihirli kılı veya sihirli aynayı mı; yoksa kahramanı aydınlık dünyaya çıkaran dev kuşu mu? Hem de uçağa binip, telefonla konuşup, televizyon seyrederken...

İnsanoğlu bugün, dev iş makineleriyle, bilgisayar ağlarıyla, uzayın keşfine çıkan dev kuşlarıyla yeni bir masal âlemine daha kapılarını açmaktadır. Artık, birçok lüks mağazanın kapısından girerken otomatik kapılar kendiliğinden açılmaktadır. Orada, insanı masal kahramanından ayıran tek fark "açıl susam

açıl" diye bağırmaışıdır. Başına talih kuşu konan Keloğlan ile umulmadık zamanda büyük murada nail olan insanın hiç bir farkı yoktur. Ömür boyunca hayat dersinin sınavlarında ter döken insanların, zor denemelerden geçen masal kahramanlarından hiç de geride kalmadığını görüyoruz. Kaybedenler ve kazananlar, her iki sahada da mevcuttur. Hatta, masalarda büyük başarı ve mükâfatları kazananların azimli ve dürüst kişiler olması, olabirlik ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Gerçek hayatta da azimle çalışmanın yanında, dürüstlük ve haysiyeti elden bırakmayan kişilerin gerçek ödüle lâyık olduğu takdir edilmektedir.

3. Anlatıcı - dinleyici ilişkisinde bilgi aktarımı nasıl sağlanmakta; insanların iç dinamizmini oluşturan eğitici prensipler, dinleyici tarafından nasıl alınılmaktadır?

Masal anlatma geleneğinde, anlatıcı ile dinleyicinin münasebeti, gönüllü bir bilgi alış verişinin rahatlığı içindedir. Dinleyicinin katılımında, zorlayıcı herhangi bir etki yoktur. Aynı şekilde, anlatıcının malzemeyi sunuşunda ve masalın muhtevasında da zorlayıcı bir öğreti havası yoktur. Nasıl ki, bir deneme yazarı, eserinde ispat etme, kabul ettirme gibi kaygılardan uzak bir üslup kullanıyorsa; inandırma telaşından bağımsız bir atmosferde renkli imajlar, semboller ve kavramlarla çeşitli çağrışımlar uyandırarak, telkin yoluyla bilgi aktarımına elverişli olan masallar da, usta anlatıcılar tarafından bu karaktere uygun bir üslupla dinleyiciye sunulmaktadır. Böylece, masal atmosferine giren dinleyici, masal anlatısının görünen yüzünü akılcı bir sorgulamaya tâbi tutmaz. Fakat, masalın özünde yer alan gerçekçi mesajlar, dinleyicinin takdir süzgecinde geçerek onun iç dinamizmini oluşturan değerler arasında yerini alır. Bu ne-

denledir ki, herhangi bir fabl dinleyen kişinin dikkati, hayvanların insan gibi davranıp davranamayacağı hususu üzerinde değil; onun vereceği mesajlar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Masalın binlerce yıldır cazibesini koruyarak yaygın bir şekilde yaşıyor olma başarısında, realist mesajları renklendirerek veren bir tür olma özelliğinin önemli rolü vardır.

Bütün bunlar göstermektedir ki, masalın rasyonaliteye aykırı düşen yönü, yalnızca yüzeysel görünüşündedir. Masal inceleme çalışmalarına derin bir kavrayış, anlayış ve yorumlama kapılarını açacak yeni metodlar kazandırıldığında bu çalışmaların daha rasyonel sonuçlar doğuracağı kanaatindeyiz. Özellikle ait olduğu toplumun, kökü çok eskilere dayanan kültür birikimini birtakım hayal unsurlarıyla süslenmiş ve renklendirilmiş olarak yansıtan masaldaki rasyonaliteyi görmemek, en azından bir mecaz sanatını anlamamak kadar yanlış olsa gerektir. Dolayısıyla, masal incelemeleri sırasında yapılan epizotlara ayırma; motif, formel, kahraman, yer, etnografik unsurlar tesbit etme ve bunların değişik masallarla karşılaştırılması gibi çalışmaların daha da geliştirilerek bir "derin anlam çözümlemesi"ne yönelik metodlara ulaştırılması ihtiyacı vardır. Bu metodların tesbiti sağlandığında, masallardan elde edilecek rasyonel bilgilerin daha da artacağı muhakkaktır.

NOTLAR

* Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi.

** Keloğlan Masalı, Sultan KIRAÇ'tan (Doğ.1928) derlenmiştir. Masalın takip edebildiğimiz en eski kaynağı, Gaziantep'in İslahiye İlçesi'nde ağalık yapmış olan Yusuf GÜNGÖR'ün kâhyası Arif ...'tir. Sultan KIRAÇ, bu masalı 1940 yılında Arif Kâhya'dan dinlemiştir.

*** Bu hayat hikâyesini yaşayan kişi, Karslı Mehmet namıyla anılan bir esnaftır. 1982 yılında, Erzurum'da; Çırçır Mahallesi, Yoncalık Otobüs Durağı karşısında camcılık yapmaktaydı. O tarihte, nasıl zengin olduğunun sorulması üzerine başından geçenleri anlatmıştır.